

ИЗ „ИСКРОВЕТЕ”

ИСТОРИКО ГЕОГРАФСКИ ОЧЕРК, АСЕН ХРИСТОФОРОВ, СОФИЯ 1962г.

...Ангарията! Цялата ненагледна Пашаница е свързана с робския принудителен труд на безправната рая. Завоевателят е бил безжалостен към покорените. Изключени от редовете на войската, неправоверните „гяури“ са били длъжни да работят безплатно по няколко месеца в годината за величието на падишаха и империята. Тая трудова повинност е засягала само мъжете. Всеки младеж над осемнадесет години и всеки мъж под петдесет години в рударския самоковски санджак е трябвало да изпълни определения му годишен наряд било като въглищар и плавач на руда, било като ковач или кираджия. И маданите, и рудата, и горите са били в околностите на Самоков. Затова хиляди мъже от далечните селца е трябвало да се отлъчват от родните огнища и месеци наред да гният във влажните гори на Рила.

Мъките им били нечовешки. От тях не са се избавили и искровци, макар те да са отбивали повинността си в близко съседство със своите селца. Споменът за страшната им неволя е запазен в легендата за Коджакарица, тоя хубав, вечнозелен рид в дъното на долината, по пътя от Вада към Седемте рилски езера. Сега неговият тревист хребет е познат като Зеления рид. Ниски, вечнозелени хвойни растат по широкото му било, изпъстрено с обширни тревисти площадки, от които се открива чудна гледка към Купените, Мальовица и Урдините езера. И хвойните, и тревите зеленееят от пролет до есен, както и самата скална грамада на върха, наречена Зелени камък. Ала за искровци ридът си остава Коджакарица.

Турско име, дадено на рида в памет на някаква стара жена или „коджа каръ“ в езика на завоевателите, която идвала ден подир ден от близките селца, за да бави невръстните дечица и кърмачетата на жените. Нещастните майки трябвало да помагат на мъжете си в ангарийния труд. И не само те, а и девойките, и старците. Само най-старата измежду бабичките била оставена да пази децата. Но как да ги наглежда, как да ги приспива, когато те били толкова много, всяко повито в своята люлка! Старицата навързвала люлките с дълги въжета и присядала върху неголям камък, дърпала краищата на яките върви, които поклащали всяка люлка и приспивали гладните кърмачета. От нейните сълзи позеленели камъните, а от сълзите на кърмачетата тревата никнела все по-свежа и зелена...

В отговора на чиновниците от султанската дефтерхана до рилските монаси във връзка с молбата им от 1814 година за потвърждаване на някои техни правдини изрично се упоменава, че единадесетте самокови са принадлежали с царски крепостни актове на Гаази Кара Мустафа паша и че всички жители в планината Рила се считали привилегирани и се ползували с правото да не плащат данъци за раждане, за правото на умирање и за право на произвеждане. Последното постановление се отнася предимно за жителите на петте искровски селца. Те наистина са били „привилегирани“, доколкото са били освободени от задължението да плащат данък за „правото“ да умират или да се раждат. Ала ангарийната повинност е обхващала и тях.

Легендата за Коджакарица е родена в Искровете. Трябва да се предполага, че след завземането на Белград от австрийците в 1688 година, когато самият султан се е намирал в Софийското поле, нуждата от желязо е подтикнала бейовете и самоковския аянин да принудят и жените да горят кюмюр или да плавят руда, особено ако мъжкото население е изоставало с изпълнението на нарядите. Тогава ще да са излезли искровски жени по склоновете на тоя дълъг рид, гдето навярно са били и мъжете, и братята им, и оттогава ридът носи името Коджакарица. Това име е останало като символ за ангарийното тегло на местните жители и легендата се предава от поколение на поколение. Новото име на рида не ще затрие тъжния спомен.

Той не е едничкият в долината на черни Искър. Една пътека води от Гьолечица покрай Овнарско към Прекорека и неговите същински джунгли от гъст, жилав, непроходим клек. Той и сега е пролазил твърде надолу, обсебил част от пояса на високите иглолистни дървесни видове. Смъкнал се е преди столетие в големите сечища на повалените смърчове. Ала думата бе за пътеката. Стари хора в Искровете и днес я наричат със странното на пръв поглед име „Вакарелската пътека“.

Колко далече е Вакарел от Рила! И наистина, отдалече са пристигали ангарийните вакарелски кюмюрджии, за да отбиват тегобата си в определения им сектор по Прекорека. Подобни горски участъци са имали и другите кюмюрджийски селца от Ихтиманско и Радомирско. Само искровци са били близо до горите.

Животът на кюмюрджиите е бил много тежък. От ранна пролет до късна есен те гизнели в горите, край смрадливите жижници, нашарили като с огромни къртичини снагата на планината. Всеки кюмюрджия бил длъжен да приготви от петдесет до сто коша дървени въглища. И все даром, без нито грош за своя труд. Едни понасяли безропотно теглото, други побягвали в далечни земи, трети попадали в самоковския затвор поради неизправност. Понякога в тоя прочут зандан се събирли до хиляда затворника, предимно християни. Условията в него били удивително тежки дори за онази варварска епоха, и то нарочно, напълно преднамерено, за да не бягат ангарийните селяци от горите.

Според хрониката на рода Арие, самоковският зандан се състоял от десетки малки зимници с по едно прозорче. Всяко помещение е побиращо до петнадесетина затворника, на които изобщо не се полагало храна. Надзирателите ги извеждали веднъж на ден до отходните места. Всеки беглец от горите носел тежка верига, вързана за глезена и окачена за пояса, за да не се влачи при вървежа. Зимниците гъмжали от плъхове, дрехите на затворниците били пълни с въшки. Мнозина чезнели от глад и студ. По-късно, към началото на XIX век, църковните настоятели в града отпускали ежедневно по един малък хляб на всеки затворник — турчин, евреин или християнин. И това навярно се е зловидило на местните управници...

Чрез ангарията и страха от затвора собствениците на маданите успявали да изсмукват и последните сили на безправната рая. Самите маданджии били обирани от самоковския аянин, откупил с пари високия си пост. Аянинът на свой ред бил оскубван като петел от султана. Тъй златото текло към Истанбул. В аспри и пари, в пари и грошове, в грошове и златни алтъни. Към края на XVIII век 3 аспри били равни на една пара, а 40 пари правели един грош. Към 1793 година, когато Мехмед Емин ага бил самоковски аянин, покупателната сила на един грош била твърде висока, дори невероятно висока от гледището на една по-късна епоха. Грошът в онези години струвал почти колкото златният алтън в по-ново време.

Ето размера на ежегодната вноска на Мехмед Емин ага, самоковски аянин по благоволенieto на султана, към хазната на всемилостивия баща на всички правоверни: „200 кесии акче пари в брой (едно кесе акче има 500 гроша) плюс 2 000 коча и 5 000 кутла добро жито (едно кутло има 30 оки), плюс 10 000 оки топено масло, плюс 2 000 оки чисти лоени свеци, изработени в Самоков“. Извлечението е от хрониката на Арие, а членовете на тоя род са били банкери, с усет към цифрите. Извън тази ежегодна вноска, самоковският аянин бил длъжен в случай на война да изпрати 500 войника на султана ведно с мунициите им и необходимата храна за тяхната издръжка.

Този златен поток бил свличан ежегодно от гърба на селяците чрез ангарията. Теглото на раята било нечувано. Недоволството ражда бунтове. Например в някогашното Стипоне, край Ихтиман, гдето дори старците били насила отвлечени в горите. Тогава турските насилия стават още по-жестоки, а чужденците керванджии, които минават от Босненско през Самоков на път за Цариград, разнасят срамните вести по далечни земи. Обществено мнение е разтревожено. Намесват се и посланиците на великите сили при Високата порта и султанът най-сетне издава прочутия Танзимат от 1844 година, чрез който между другите реформи се забранява и ангарийният труд.

Уви, танзиматските реформи представляват „само къс хартия“ и ангарията продължава. Единствен Хюсреф паша, собственик на двата мадана „Близнаците“ отвъд Гюргьова чешма край Черни Искър, започва да плаща подир време по 21 гроша общо за кола руда, кола нагон и кола кюмюр, както твърди Иречек. Ала покупателната сила на гроша вече е намалела чувствително поради настъпилата обезценка на среброто. При това Хюсреф паша е изплащал един човешки дълг към българите от Самоковско, които първи се потрудили да внесат своя дял от откупа, поискан от

кърджалиите за освобождаването на пленения паша. Той бил роден в Чамурлия край Самоков и е заместил Махмуд Емин ага като самоковски аянин, преди да стане Босненски валия.

Неспазването на Танзиматските постановления за премахването на ангарията от самоковските маданджии неусетно издигнало сред народа двама безстрашни борци — Станоя Балабанов от Ихтиман и Петко Михов от Чамджас, — които се опълчили против безплатния труд. Те имали сподвижници и в други самоковски селца, а вероятно и в Искровете, гдето още в 1819 година имало достатъчно будни българи, за да подпомогнат Йоаким Кърчовски при издаването на неговата книга. До нас са достигнали само имената на някои такива селища с борци срещу ангарията. Такива са били Райово, Окол и махалата Пановци към Вакарел. Също и Рельово към Палакария и Таджилар в ихтиманския край.

Маданджиите са се постарали да задушат съпротивата още в нейния зародиш чрез грозни насилия над отделни селца и чрез убийства. Първи падат братовчедите Почекановци от Рельово, сетне бива убит и Петкоолу от Таджилар. Тогава Станоя Балабанов и Петко Михов се решават да отидат чак в далечния Цариград и лично да се явят пред султана. Тяхната одисея е наистина трогателна. Те стигат до столицата на империята и след дълго чакане успяват да поднесат молбата си на един от султанските адютанти. Молбата им бива удовлетворена. Двата поборници срещу ангарията се завръщат в Самоковско с нов ферман за забрана на ангарията. Народът ги посреща като истински освободители.

Ала пред взора на местните самовластии управници вече се мерджелее призракът на приближаващата Кримска война и бейовете маданджии предвкусват уголемените печалби от засиленото търсене на желязо за нуждите на войската. Затова първата последица от завръщането на двамата поборници срещу ангарията е задържането на Станоя Балабанов. Поводът е колкото незначителен, толкова и традиционен — обида на султана! Безстрашният ихтиманец е изпратен в Ниш, където занданът е още по-страшен от самоковския, за да излежава присъда от три-четири години. Неговият сподвижник Петко Михов се укрива в селцата. Остава само шумът около повторното премахване на робския безплатен труд. И убеждението сред раята за неизбежността на ангарията.

Ударът е много тежък. И сякаш за още по-голяма гавра с раята бейовете препълват конаците си със слуги християни. И със слугини, една от друга по-хубави български моми. Така в навечерието на Кримската война един от собствениците на мадани в долината на Черни Искър, известният Рашид бей, е държал до сто слуги в конака си, подбрани предимно измежду българите. А сред тях и тридесетина вакарелски моми. В празнични дни те били заставяни да играят хоро голи в двора на конака пред алчния поглед на бея, засмукал наргилето си от високия чардак. Местните българи чорбаджии закривали очи, нехаел и гръцкият владика, а низшето духовенство било напълно безпомощно. Само раята пъшкала от безправие, поруганата чест и ангарията. Пъшкала и чакала да стане някакво чудо.

Чудото извършил Чакър войвода!

Шепа хайдутиначело с Христо Чакъра слагат край на ангарията в Самоковско. Техният подвиг става легендарен. И както често се случва, народът украсява делата на своите избрани синове и ги предава на поколенията като невероятна приказка.

Хайдутите на Христо Чакъра са ангарийни селяни, отвърнали на насилието с насилие и обявени извън законите. Повечето от тях са от Самоковския край и те действуват в Самоковско, най-вече в Искровете, гдето са и маданите. Любимите им скривалища са в Искровете. Ятаците им са от Искровете. Над Искровете са и малкото запазени гори, които прикриват хайдутите. Отвъд Искровете е и Рилският манастир. А манастирът тогава е бил закрилник на преследваните и надеждна опора на народните мъстители.

Христо Чакъра води потеклото си от село Продановци, но е дошъл на света в Самоков към 1815 година. Продановци открай време е било свързано с Искровете. Дори първите поселници в Бели

Искър, според легендата, са били продановчани и доспейци. Негли затова и самият байрактар на Чакъра е бил от Бели Искър. Наричали са го Иван Белоискровеца. Имената и на други хайдути са достигнали до нас. Такива са били Мито Дикята, Иван Вурука, Никола Месаро, Бошко Бошняка и още толкова смели юнаци. Само името на Иван Белоискровеца носи петното на позора.

Дванадесетима въоръжени хайдути побягват в Рила през пролетта на 1848 година или само четири лета подир прословутия Танзимат. Те не са обикновени разбойници, но не се отказват и от разбойнишки дела. Турски банди обират българите, хората на Чакъра ще обират турците. Затова народът е пял песни за Чакър войвода.

На пръв поглед изглежда невероятно шепа хайдути да се наложат над маданджиите, зад които е стояла цялата мощ на официалната турска власт. Но намира ли се игла в копа сено, та и заптиетата лесно да открият хайдутите в горите? Те били неуловими. И действували светкавично, ту тук, ту там, разрушавайки корубата на един мадан и отбивайки вадата на друг, та да замлъкват тежките мадански чукове. Естествено, маданджиите са поправяли и корубите, и вадите. Ала често минавали дълги дни, преди да се извършат нужните поправки или да се открият пробитите вади. Тогава маданите бездействували.

Не е било лесно да се поправи разрушен кораб на мадан. Самият кораб представлявал огромна дървена скеля, висока до осем човешки боя и достатъчно дълга и широка, за да може на такава височина да се изгради водна камара с вместимост от десет до петнадесет тона. От нея по нарочен улей, по-широк в горния край и стеснен в долния, се спускала водната струя, която движела мачното колело на мадана. Към колелото бил прикрепен механичният чук за коване на горещото желязо. Ето защо с подсичането и разрушаването на кораба спирало и действието на чука.

Много по-лесно е било за хайдутите да прекъсват вадите, които са пълнели водните камари и са превъртвали мачното колело на мадана. Тези вади са били докарвани от далечни рекички и са минавали през няколко баира. Вадите са прехвърляли долчинките през нарочни дървени улеи. Подсичането само на един улей е прекъсвало водния поток за цели дни, дорде се открие мястото на повредата и да се докарат греди и дъски за нужната поправка. А през това време вадата е могла да бъде прекъсната даже от сам човек на друго място. Тъкмо работа за нашите хайдути!

Някои от тези вади са били дълги по няколко километри, особено тия на мадан Етровица и на Близнаците отсам и отатък Гюргъова чешма край Искъра. За нуждите на тези три мадана са били каптирани водите на малки потоци между Бели Искър и Сръбско село. Отдалеч са идвали и вадите за мадана под Шишманов връх. Само сръбскоселският мадан се е подхранвал от водите на близкия Леви Искър, който протича с доста голям увес през селото. С една дума, вадите са били най-уязвими.

Христо Чакъра е изнудвал маданджиите да му плащат откуп, та да не разрушава корубите на маданите и техните вади. Принуждавал ги е да заплащат рудата, нагона и кюмюра на самите селяци. Всякакви скрупули са били излишни. Своеволните действия на хайдутите са напълно в духа на това време, когато гяурите плащат данък за „правото“ на умиране и дори за „правото“ да дишат въздух. Само жестоката неправда на силния може да налага такива чудовищни данъци. Плащали са ги и самите хайдути, преди да потърсят убежище в гората, продължавали са да ги плащат и отрудените ангарийни селяци. Тогава защо бейовете да не плащат откуп на Чакъра и неговите хора? Нека бейовете се потрудат да ги изловят и изтребят. Не могат ли стори това, ще плащат откупите, ще заплащат и рудата, и нагона, и кюмюра. Ще плащат, щом искат да печелят...

След време тази желязна логика на хайдутите е принудила маданджиите да се примирят със злото. Принудила ги е не само дързостта на хайдутите, но и стопанската сметка. Защото повредените мадани са бездействували. Поправките са изисквали и време, те са стрували и пари. Пък и ковачите при самите мадани са били платени работници и са получавали надниците си дори в дните на бездействие поради пакостите на хайдутите. А тези пакости карали маданските чукове често да замлъкват. Тогава складовете почвали да се пълнят догоре и да пращат от кюмюр и нагон, от руда и недообработено желязо, а селяците са продължавали да докарват все нови суровини в

смълчаните мадани. Текли са и договорните срокове за доставките на желязо, котви, синджири и други съоръжения в далечния Истанбул. Маданджиите са били изправени пред пълна разруха.

И те, маданджиите, постъпили като всички разумни хора — от двете злини предпочели по-малката. Просто нямали друг избор. Чакъра ковал своето желязо, докато то е било горещо — ангарийните селяци били развълнувани от подвига на Станоя Балабанов и неговия съратник, повторно премахнали ангарията, па макар и само на книга, както и от добрата воля на Хюсреф паша, който вече заплащал техния труд. С приповдигнат дух те били готови за нова пасивна съпротива срещу ангарията. Хайдутите умело се възползвали от тези техни настроения.

Не било лесно за маданджиите да се примирят със злото и да преклонят глава пред един разбойник. Те повели дълга борба с Чакъра и неговите хора. Изпращали потери от самоковски турци, като четата на Мутиш ага, подкупвали и арнаутски разбойнически шайки да влязат в дирите на хайдутите и да ги унищожат. Такава е била и шайката на главореза Ибрахим Лекия, разбита от Чакъра в боя близо до Рилския манастир. Същата участ сполетяла и шайката на турчина хаджи Дамба, предводител на самоковските табаци. Те всички били подготвени и изпращани от самите маданджии. Накрая, след толкова безуспешни опити, между турците се пръснал слухът, че Чакъра бил неуязвим, понеже притежавал парченце от христовия кръст; и те почнали да леят сребърни куршуми, убедени, че само куршум от благороден метал могъл да надвие талисмана...

Христо Чакъра не е действувал само със своите десетина отбрани юнаци. Той имал много помагачи в Самоков и в Искровете. В случай на опасност мнозина от тях, повикани лично от войводата, са се присъединявали към хайдутите, а после мирно са е разотивали по домовете си. Тяхното участие в четата е оставало скрито за местните управници. При раняване или смърт на някой доброволец хайдутите са имали грижата да го настанят било в Рилския манастир или в селцата край Искъра, било да заровят тялото му в глухо, отдалечено място. И до днес сред искровци се разправя, че гробовете в седловината Кобилино бранище били на убити хайдути от четата на Чакъра. Това изглежда твърде вероятно, макар да се знае, че на това място са загинали и са били погребани поклонници от Ботевградско, застигнати от страшна снежна буря под Мечитите преди кръгло един век.

Хайдутите имали няколко скривалища в Искровете и по плещите на Пашаница. Тяхното най-близко свърталище до Самоков е било при езерото Карагьол в местността „Пашиница“. Езерото днес не съществува. Наскоро след Освобождението то е било пресушено от самоковски иманяри, тръгнали да дирят съкровището на Христо Чакъра. Друго по-далечно скривалище се е намирало в подножието на Лопушките върхове, а трето — малко на запад от тях, сред непроходимия клек под Купените. Оттам хайдутите са могли лесно да се прехвърлят и към Рилския манастир.

Хайдутите наистина са били неуловими в клековете на Рила — тия същински джунгли на планината. Само зиме снеговете са ги принуждавали да се укриват в селцата. А понякога и в Рилския манастир. Ковачници е имало и в самия манастир, и в селцата край Черни Искър, а почти всички хайдути са били вещи в този занаят. Не е било трудно за тях да се укриват като работници в ковачниците, пък и самите селяни са ги пазели от турците. Брадясали и чорлави, като останалите ковачи, с изпоцапани лица от кюмюра и саждите, със стари износени дрехи, хайдутите спокойно са дочаквали пролетта в искровските махали, а сетне пак са плъзвали из горите. За изхранването им са се грижели и въглищарите, и овчарите от Искровете. Дори юрушките турци са си затваряли очите, колчем някое агне е липсвало от стадото. Такива агнета отчитали като курбан на вълците...

Пълното примирение на бейовете маданджии с господарството на Чакъра в рилските гори, както изглежда, е дошло подир страшното клане в Пустя Пасарел през пролетта на 1851 година. Тогава войводата, предизвестен за тръгването на една рота азиатски аскер от София към Самоков със задача да унищожи хайдутите, пръв пристига край селото с четата си и от околните височинки наблюдава разквартируването на войниците в отделни къщи, а през нощта изненадва азиатците и унищожава почти цялата рота. Водите на Искъра са отнесли трупове на изпокланите войници чак до Горубляне. Само няколко души от аскера успели да стигнат до Калково. Трима от хайдутите загинали в боя. Страшно ще да е било уничието сред турците в Самоков след тая грозна

вест, а разните бабаити навярно са престанали да леят сребърни куршуми с парите на маданджиите.

Сега вече не могло да стане дума за възстановяването на ангарията. Един подир друг всички маданджии окончателно преклонили глава пред волята на Чакъра и сключвали с него негласни споразумения относно откупа, а сам каймакаминът дал дума да не закача жените на хайдутите и заподозрените доброволци. Преклонил глава и Ясим бей, напредничав маданджия, който се опитвал да построи стъklarска фабрика над Самоков, сегне и развратният Рашид бей, доволен да се отърве срещу пари от досадното зло, и накрая самият Махмуд бей, собственик на два мадана и пръв самоковски господар след Хюсреф паша, станал вече флотски адмирал. Ала с премахването на ангарийния труд секнали и печалбите от маданите, защото производството все още било сравнително примитивно. Само Кримската война вдъхнала известни надежди на маданджиите. С надежда гледали на нея и българите, които очаквали „дядо Иван“ да ги освободи от тежкото робство.

Тази война избухнала в 1853 година. Нараснали нуждите на войската, артилерията и флотата от желязо, увеличили се и поръчките в самоковските мадани и бейовете, в съревнование един с друг, почнали да заплащат все по-скъпо и по-скъпо рудата, нагона и кюмюра. Възмогнали се дрипавите селяци и сякаш за отмъщение почнали да взимат капаро от един маданджия, а да доставят стоката на друг. Вече нищо не било в състояние да върне колелото назад. Тъй бърза и рязка била промяната, че маданджиите били готови даже да предлагат на кираджиите волове на изплащане, за да си обезпечат техните услуги. И искровци взимали воловете, взимали и храните, които им били предлагани от складовете на маданите, взимали и брадвите, и шините за колите, и мунициите за въпряговете — всичко в аванс, на юнашки кредит, срещу бъдещите доставки...

Тези чрезмерни разходи поизпразнили касите на маданджиите и мнозина от тях скоро разбрали, че работят на загуба. Защото дотогава цялото производство почивало върху безплатния труд на раята. Но Чакъра сложил край на ангарията. Тогава западащите маданджии почнали да обмислят други начини да си отмъстят на войводата и в мъстта си да подирят утеха за големите парични загуби. Какво по-сигурно средство от предателството! Те успели да подмамят жената на самия байрактар на четата, Иван Белоискровеца, и тя, нещастната хубавица Йона, залъгвайки се с пендарите и щедрите обещания за кесия с бели акчета, за нова къщичка и царска служба за нейния мъж, когото щели да назначат пандурин, смогнала да накара влюбения Иван да извърши злодеянието.

Тъй, в една нощ през лятото на 1855 година байрактарят убил своя войвода в самия град. Ала той не дочакал наградата, защото сам се отвратил от престъплението си. И до днес в Самоков се разказва тъжната история за смъртта на Йона, заклана от своя мъж, и за самоубийството на байрактаря. Турците научили главата на войводата на кол и се веселили до зори. На другия ден се разпръснала и четата. Едни от хайдутите били заловени, други побягнали в далечни паланки, трети подирили убежище чак в Истанбул. В истанбулските зандани били откарани и двамата достойни другари на Чакъра и негови първи помощници, Мито Дикята и Коле Месаро, за да излежават дълголетна присъда. Сетне забрава покрила подвизите на хайдутите. Ала и ангарията била забравена!